

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Тернопільський обласний комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти**

**Порадник для професійного
педагогічного та наукового
зростання освітян**

**науково-методичний посібник
за ред. Петровського О. М., Трубавіної І. М.**

Харків – Тернопіль 2023

УДК 378.013(07)

Автори: Борисова Л., Волкова Н., Грабовський О., Дунебабіна О., Жуковська Г., Калашник Л., Каліна К., Каплун С., Клімова С., Кікінежді О., Кізь О., Левченко К., Лупаренко С., Мірошніченко В., Недря К., Непіпенко Л., Олійник Н., Парфанович І., Перетяга Л., Петровський О., Рибалко Л., Савелюк Н., Семенова А., Собина В., Трубавіна І., Чередниченко О.

Рецензенти:

Боярська-Хоменко А. В. – доктор пед наук, професор, завідувачка кафедри освітології та інноваційної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Мешко Г. М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і педагогічного менеджменту методики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Порадник для професійного педагогічного та наукового зростання освітян: Науково-методичний посібник / за ред. Петровського О. М., Трубавіної І. М. Харків, 2023. 302 с.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8222080>

Затверджено Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, протокол №1 від 30.01.2023.

Рекомендовано до друку науково-методичною Радою Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Протокол № 1 від 27 лютого 2023 р.

Науково-методичний посібник «Порадник для професійного наукового зростання освітян» / за ред Петровського О. М., Трубавіної І. М. розроблено на допомогу молодим освітянам всіх рівнів освіти у професійному науковому зростанні. Він відповідає на актуальні питання сьогодишньої науки: як її здійснювати, якими методами, на якій теоретичній основі, що є етичним і патріотичним в науці сьогодні, де і як шукати гроші на дослідження, як зберегти здоров'я в умовах навантаження і війни тощо. Посібник розкриває теоретичні і методичні основи сучасних науково-педагогічних досліджень, має практичне значення для аспірантів, молодих викладачів, вчителів, які підвищують кваліфікацію, здійснюють професійне наукове зростання, готують учнів до участі в МАН. Він відбиває зміст I Міжнародної наукової школи молодих науковців сектору безпеки та оборони 3-4 лютого 2022 в НАНГУ та побажання і потреби молодих науковців цивільних ЗВО, ЗЗСО тощо.

©Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

© Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	5
Вступ (<i>Петровський О. М., Трубавіна І. М.</i>).....	6
1. Теоретичні основи наукових досліджень.....	9
1.1. Україноцентризм як принцип наукових досліджень і педагогічної діяльності (<i>Трубавіна І., Недря К.</i>).....	9
1.2. Як обрати тему для наукового дослідження та етапи роботи над ним (<i>Мірошніченко В.</i>)	14
1.3. Написання огляду джерел і літератури до дисертації (<i>Волкова Н.</i>)	21
1.4. Теоретико-методологічні основи сучасного науково-педагогічного дослідження (<i>Трубавіна І.</i>).....	29
1.5. Використання гендерних підходів в науковій роботі в закладах вищої освіти сектора безпеки та оборони України (<i>Левченко К., Жуковська Г., Дунебабіна О.</i>)	35
1.6. Гендерний вимір професійного та особистісного зростання педагогів (<i>Кікінежді О., Кізь О.</i>)	49
1.7. Компетентнісний підхід в закладах вищої педагогічної освіти у воєнний стан (<i>Трубавіна І., Чередниченко О.</i>).....	77
1.8. Підходи і шляхи створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти (<i>Трубавіна І., Рибалко Л., Чередниченко О., Каплун С.</i>)	85
1.9. Педагогічний експеримент як метод науково-педагогічних досліджень (<i>Лупаренко С.</i>).....	101
2. Методичні, етичні і правові основи професійного і науково-педагогічного розвитку викладачів і вчителів	117
2.1. Академічна доброчесність у наукових дослідженнях, запобігання корупційним ризикам. дотримання норм законодавства України в процесі роботи з інформацією з обмеженим доступом у наукових дослідженнях (<i>Чередниченко О. Ю.</i>).....	117
2.2. Методичні орієнтири щодо складання програм навчальних дисциплін та змісту кредитних модулів при впровадженні результатів досліджень в освітній процес (<i>Грабовський О., Семенова А.</i>)	126
2.3. Як надрукуватися в конференційних журналах Web Of Science платформи EasyChair (<i>Трубавіна І. М.</i>)	142

8. Nasha-robota. Gender. URL: <http://www.un.org.ua/ua/nasha-robota/gender>

9. SDGs. National Report UA. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

10. Wales Summit Declaration / Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. *North Atlantic Treaty Organization*. 04 July 2022. URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm

11. Women, Peace and Security. *North Atlantic Treaty Organization*. 14 October 2022. URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91091.htm#

1.6. ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ПРОФЕСІЙНОГО ТА ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ ПЕДАГОГІВ

(Кікінежді О., Кізь О.)

Імплементация гендерної складової до сучасної системи освіти України в умовах євроінтеграції: виклики сьогодення.

Імплементация гендерної складової до сучасної системи освіти, посилення національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей для усіх суб'єктів освітнього процесу є невіддільними елементами реалізації державної політики гендерної рівності та недискримінації. У контексті Національної стратегії розвитку освіти в Україні, Концепції Нової української школи та із врахуванням європейського вектору освітніх реформ актуалізується переосмислення феномену гендеру як важливого індикатора демократичності суспільства і соціальної справедливості, дотримання основоположних прав і свобод людини на принципах рівноцінності і паритетності статей.

Запити сучасного суспільства зумовили необхідність глибинного реформування вітчизняної системи освіти задля створення наукового, освітнього, культурного середовища для розвитку самодостатньої особистості та пошуку нових концептуальних підходів до навчання і виховання молоді. Освіта стає реальною продуктивною силою й гарантом національної безпеки держави, оскільки через просвітництво та навчання можна сприяти деконструкції патріархальних стереотипів та руйнації міфів, які

точаться довкола проблеми гендерної рівності. Освіта як соціальний інститут виконує ключову роль у гендерній соціалізації дітей та молоді, перебудові існуючої системи гендерних відносин, створює фундаментальні умови для особистісного становлення, підвищення культурно-освітнього рівня та формування інтелектуального потенціалу нації, розвитку громадянського суспільства рівних прав і можливостей.

Під час формування та реалізації освітньої політики і досі недостатньо враховуються гендерні аспекти, що знаходить відображення у фемінізації зайнятості у освітній сфері, збереженні у свідомості педагогічних, науково-педагогічних працівників та академічної спільноти укорінених гендерних стереотипів, дискримінаційному змісті навчального контенту тощо. З огляду на це, особливого значення набуває питання пошуку оптимальної моделі освітнього середовища, яка була б найбільш сприятливою для соціалізації та підготовки до життєздійснення головного людського ресурсу країни – дітей, учнівської та студентської молоді. На нашу думку, украй важливо створити гендерно чутливе освітнє середовище, у якому здобувачі освіти (вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти/ад'юнкти, докторанти, інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом/формою) матимуть рівні права та можливості у доступі до якісних освітніх послуг, вибору шляхів самореалізації без жодних обмежень за ознакою статі.

У звіті «Вибір вищої освіти: гендерний аналіз», підготовленому незалежним аналітичним центром Cedos за 2019 рік, констатовано, що до закладів вищої освіти зараховується майже однакова кількість випускниць та випускників закладів загальної середньої освіти, проте наявна диспропорція часток дівчат та хлопців за спеціальностями: за STEM-спеціальностями (наука, технології, інженерія, математика) навчаються лише 23 відсотки дівчат (майже 13 відсотків з них – за медичними спеціальностями), а з-поміж тих, хто навчається на математичних спеціальностях, – лише 25 відсотків дівчат. Такий вибір впливає на професійну сегрегацію та нерівність в оплаті праці серед жінок та чоловіків у майбутньому [5].

Дослідницькою компанією Info Sapiens на замовлення UNFPA Україна в рамках проекту «Трамплін до рівності: Проєкт зі зміни соціальних норм та викорінення гендерних стереотипів задля сталого розвитку та добробуту жінок та чоловіків в Україні», що реалізується

за фінансової підтримки Швеції, у 2021 році проведено національне дослідження «Чим керуються українці та українки при виборі професії: ключові чинники та стереотипи». Опитування виявило, що 56 відсотків респондентів вважають, що існують професії, які підходять виключно для чоловіків і виключно для жінок. Чоловіки з цим погоджуються частіше порівняно із жінками (59 відсотків проти 53). Прикметно, що таку думку має половина опитаної молоді віком від 14 до 24 років [31].

Учнівство зчитує інформацію про гендерну модель світу з усіх складових освітнього середовища, яке закладає фундамент для гендерної нерівності через підтримку гендерних стереотипів у навчальних планах, програмах, підручниках, упереджене ставлення педагогічного колективу до дівчат і хлопців, традиційну систему навчання та виховання [9]. Окрім відкритої дискримінації, у закладах освіти існує так званий прихований навчальний план – організація самого закладу, гендерні стосунки на роботі, гендерна стратифікація учительської професії, зміст предметів та стиль викладання [23, с. 211-221]. Ці виміри невидимого навчального плану не просто відображають гендерні стереотипи, але й підтримують гендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому і домінантному й недооцінюючи жіноче і нетипове.

На структурно-організаційному рівні наявну в суспільстві гендерну сегрегацію та стереотипізацію відображають: внутрішні організаційні практики освітньої установи; гендерна стратифікація педагогічної діяльності; викладацький, педагогічний, науково-педагогічний склад; кількість жінок і чоловіків на різних щаблях освітньої ієрархії та на різних рівнях освіти. Ригідність застарілих гендерностереотипізованих уявлень у кадровому (освітньому) менеджменті залишається інструментом «стримування» можливостей реалізації працівниці/працівника на своєму робочому місці, спотворює уявлення про реальну картину функціонування педагогічного колективу та призводить до хибних управлінських рішень. Це призводить до зменшення частки жінок у сфері освіти зі зростанням посади [3].

На змістовно-процесуальному рівні наявні «приховані» та «відкриті» елементи гендерної дискримінації. Йдеться як про зміст навчальних предметів та його відображення в навчально-методичній літературі; гендерні взаємини в педагогічному колективі, стиль

викладання та педагогічного спілкування; упередженість в оцінюванні навчальних та професійних результатів суб'єктів освітнього процесу, так і про наявність окремих програм/блоків для дівчат та хлопців; мовленнєвий/мовний сексизм.

Важливо забезпечити відповідність змісту освіти (дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої, післядипломної тощо) сучасним потребам здобувачів освітнього рівня та інших учасників освітнього процесу без обмежень за ознакою статі у розвитку їхніх обдарувань, зміцненні психологічного здоров'я, збереженні внутрішніх ресурсів, формуванні життєстійкості і резилієнтності, рефлексивного і проєктуючого ставлення до самоосвіти, попередженні дискримінаційних практик та захисті від гендерно зумовленого насильства.

Гендерний підхід у системі освіти ставить вимогу утвердження егалітарних (від франц. *egalite* – рівність) цінностей, створення гендерно чутливого і недискримінаційного освітнього середовища з паритетними умовами для самоутвердження учасників освітнього процесу, реального дотримання принципів гендерної рівності, уникнення будь-яких проявів упередженості та дискримінації щодо дітей, молоді, фахівців і фахівчинь на підставі їх статевої належності, забезпечення рівних прав та можливостей у доступі до якісних освітніх послуг, однакового ставлення та однакової оцінки продуктів їхньої діяльності, вибору шляхів самореалізації без жодних обмежень за ознакою статі.

Законодавче забезпечення комплексного впровадження принципів гендерної рівності у сферу освіти України.

Україна досягла значного поступу в забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності суспільства та приєдналася до усіх основних міжнародних договорів із питань гендерної рівності (Декларація Цілей розвитку тисячоліття, Загальна декларація ООН про права людини, Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини, Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр., Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016-2021 рр.), Резолюція «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», Конвенція Ради Європи про запобігання насильству проти

жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами). У 2020-2021 роках Україна отримала офіційний статус учасниці таких міжнародних ініціатив, як «Партнерство Біарріц» і «Коаліція дій для сприяння досягненню гендерної рівності», набула членства у Міжнародній коаліції за рівну оплату праці (ЕРІС), а також приєдналася до Групи друзів жінок, миру й безпеки, чим засвідчила прихильність до реалізації десятих резолюцій Ради Безпеки ООН.

Напрацьовано національну нормативну-правову базу з питань гендерної рівності загалом та інтеграції гендерного підходу у національну освіту зокрема (чинні Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Концепція Нової української школи, положення «Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті», наказ МОН України від 10.09.2009 р. № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту», Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, Стратегія впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021», Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, Державна стратегія забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків на період до 2030 року тощо), визначено шляхи реалізації гендерного підходу відповідно до світових стандартів якості життя та освіти, подолання гендерної асиметрії та нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Уже два роки Україна має офіційний статус учасниці «Партнерства Біарріц» (міжнародної ініціативи рівних прав і можливостей для всіх, заснованої лідерами країн Групи семи (G7) на саміті у французькому місті Біарріц), а Урядом ухвалено План заходів із його реалізації за участі усіх профільних міністерств. Міністерство освіти і науки України є одним із суб'єктів міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» і виконує зобов'язання з утвердження гендерної рівності, зокрема є відповідальним виконавцем за забезпечення наскрізності принципів гендерної рівності в освіті, що передбачає: розроблення та затвердження Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року; затвердження плану заходів з реалізації Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері

освіти до 2030 року; запровадження антидискримінаційної експертизи освітнього контенту, проведення гендерного аудиту закладів освіти [26].

Кабінет Міністрів України 12 серпня 2022 року схвалив Державну стратегію забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків на період до 2030 року (далі – Стратегія) [12]. Також уряд затвердив операційний план щодо її реалізації на 2022-2024 роки. Схвалення Стратегії зумовлено необхідністю забезпечення реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, вдосконалення механізмів її реалізації.

Стратегія спрямована на об'єднання суспільства у розумінні цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації для всіх жінок і чоловіків, хлопців та дівчат, на консолідацію дій центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, соціальних партнерів, громадських об'єднань, інших представників та представниць громадянського суспільства, закладів, установ та організацій різних сфер, приватного сектору тощо для реалізації міжнародних та національних зобов'язань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків для сталого розвитку держави у всіх сферах.

В обґрунтуванні Стратегії наголошується, що незважаючи на позитивні зрушення у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, повномасштабна війна росії проти України загострила існуючі проблеми та створила нові виклики для різних груп жінок і чоловіків, серед яких: переміщення, втрата доходу, насильство, зокрема сексуальне, пов'язане з конфліктом, ризики торгівлі людьми, тощо. Закріплено ключові цілі для вирішення цих проблем, а саме:

- ефективне та злагоджене функціонування національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків;
- протидія усім формам насильства, включно з насильством пов'язаним із конфліктом;
- забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків для розвитку у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури та спорту тощо;

– забезпечення рівної участі жінок та чоловіків у різних сферах економічної діяльності, що створить підґрунтя для гальмування процесів росту рівня бідності населення, пов'язаних із агресією російської федерації в Україні [12].

У Стратегії окремі стратегічні та оперативні цілі стосуються освіти. Зокрема, стратегічна ціль 3: «Жінки та чоловіки користуються рівними правами та можливостями людського розвитку у сфері освіти». Досягнення означеної цілі сприятиме розв'язанню таких проблем:

– недостатній доступ жінок і чоловіків, які належать до вразливих груп населення (особи, які проживають у сільській місцевості та віддалених гірських районах, ВІЛ-інфіковані особи, особи з інвалідністю, особи похилого віку та інші маломобільні групи жінок і чоловіків, представники ромської національної меншини) до освіти;

– недостатнє врахування гендерних аспектів під час формування та реалізації освітньої політики, що призводить до збереження гендерних стереотипів та дискримінаційного змісту навчального контенту на всіх освітніх рівнях, низького рівня гендерної чутливості освітян, відсутності комплексної системи гендерної освіти;

– низьке представництво дівчат серед здобувачів STEM-освіти (наука, технології, інженерія, математика), що обмежує їх можливості працевлаштування у високооплачуваних сферах економічної діяльності;

– обмежений доступ до навчання протягом життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти окремих груп населення, передусім жінок, які проживають у сільській місцевості, жінок похилого віку, жінок з інвалідністю, ВІЛ-інфікованих жінок, представниць ромської національної меншини, інших категорій населення, які зазнають множинної дискримінації;

– обмежені можливості ромських дівчат у здобутті освіти, зокрема через поширеність ранніх шлюбів серед ромського населення, що не дає дівчатам змоги отримувати гідну професійну реалізацію в майбутньому;

– обмежений доступ до новітніх цифрових технологій та користування Інтернетом представників окремих вразливих груп жінок і чоловіків, зокрема жінок і чоловіків похилого віку, жінок і

чоловіків, які проживають у сільській місцевості, віддалених гірських районах, представників/представниць ромської меншини та інших;

- недостатня гендерна чутливість послуг, які надаються у різних сферах, зокрема освіти;

- наявність гендерних стереотипів та загальноживаних рольових моделей поведінки жінок і чоловіків [12].

Оперативна ціль 3.3: «Забезпечено рівний доступ дівчат і хлопців, жінок і чоловіків до освіти та професійного навчання». Перелічено завдання для реалізації оперативної цілі:

- забезпечення інтеграції гендерних підходів до планування, реалізації та моніторингу державної політики у сфері освіти, зокрема, включення гендерної складової до стандартів вищої, професійної (професійно-технічної) освіти за всіма спеціальностями, а також базової середньої освіти;

- формування культури гендерної рівності серед представників академічної спільноти, зокрема шляхом навчання педагогічних працівників;

- забезпечення недопущення видання освітньої літератури та підручників з дискримінаційним змістом шляхом створення системи гендерної експертизи всього освітнього контенту;

- створення умов для зменшення впливу гендерних стереотипів на вибір майбутньої професії дівчатами і хлопцями, зокрема шляхом розширення можливостей дівчат здобувати STEM-освіту, використання однакових за змістом освітніх програм з усіх предметів, вжиття позитивних дій, спрямованих на збільшення кількості дівчат, які навчаються за спеціальностями, найбільш затребуваними на ринку праці, а також залучення чоловіків до професії шкільного вчителя;

- забезпечення розширення доступу до навчання протягом життя, особливо для жінок, які проживають у сільській місцевості, жінок похилого віку, жінок інших категорій, які зазнають множинної дискримінації;

- розширення можливостей дівчат ромської національності для здобуття освіти;

- забезпечення доступу жінок і чоловіків, дівчат і хлопців до цифрової інфраструктури у сільській місцевості.

Очікуваними означено такі результати:

– внесено зміни до законодавства у сферах наукової, науково-технічної діяльності щодо впровадження принципів гендерної рівності науковими установами та закладами освіти;

– гендерну складову включено до стандартів вищої, професійної (професійно-технічної) освіти за всіма спеціальностями, а також базової середньої освіти;

– створено умови для збалансованого представництва жінок і чоловіків у сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;

– використовується недискримінаційний освітній контент, вільний від гендерних стереотипів та упереджень, запроваджено освітні програми підготовки фахівців з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

– частка дівчат, які навчаються за STEM-спеціальностями (наука, технології, інженерія, математика), збільшилася;

– частка чоловіків серед шкільних учителів збільшилася;

– жінки та чоловіки мають рівний доступ до навчання протягом життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти, особливо жінки, які проживають у сільській місцевості, жінки похилого віку, інші категорії жінок, які зазнають множинної дискримінації;

– дівчата і хлопці, особливо які належать до вразливих груп, мають рівний доступ до позашкільної освіти та проведення змістовного дозвілля, що сприяє майбутньому професійному зростанню та розвитку особистості;

– кількість ромських дівчат, які здобувають освіту, скориставшись створеними для них можливостями доступу до освіти, збільшилася;

– жінки і чоловіки мають високий рівень цифрової грамотності та рівною мірою користуються перевагами сучасних цифрових технологій, особливо жінки, які проживають у сільській місцевості, жінки похилого віку, жінки ромської національності [12].

Гендерна компетентність як базова професійна якість сучасного педагога.

Нова українська школа потребує гендерно-компетентного, чуйного та толерантного педагога, орієнтованого на європейські, демократичні цінності, носія егалітарного світогляду, що визначає

його педагогічну та громадянську позицію в теоретичній, методичній і практичній фаховій діяльності.

У контексті реалізації Концепції Нової української школи [27] зростають вимоги до професійної підготовки учителів із розвиненими фаховими компетентностями, з-поміж яких виокремлюється гендерна компетентність як ключова професійно-значуща якість, яка є передумовою створення гендерночутливого освітнього середовища для особистісного становлення дітей обох статей, всестороннього розвитку їхніх талантів та здібностей, визначення індивідуальних траєкторій виховання і навчання.

Ми розглядаємо гендерну компетентність педагога у єдності трьох складників:

– когнітивного (знання чинних нормативних документів, які регулюють гендерну рівність у суспільстві загалом та освіті зокрема; обізнаність щодо принципів рівності прав, свобод, обов'язків, відповідальності і рівних шансів учасників освітнього процесу; поінформованість щодо сучасних тенденцій та проблем гендерного розвитку українського суспільства; знання гендерної, вікової та педагогічної психології щодо особливостей гендерної соціалізації, механізмів дії гендерних стереотипів, форм і методів гендерного виховання тощо);

– операційного (наявність умінь та навичок: сприймати, усвідомлювати і моделювати дію вербальних/невербальних впливів, методів і форм роботи на формування гендерної ідентичності суб'єктів освітнього процесу; відстежувати порушення гендерної рівноваги, прав і можливостей обох статей; помічати та адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності суспільства, освітній зокрема; засвоювати і передавати цінності гендерної рівності і недискримінації; уникати у власній поведінці будь-яких проявів упередженості та дискримінації щодо дітей, молоді та працівників сфери освіти на підставі їх статевої належності; здійснювати гендерний аналіз та проводити гендерну експертизу освітнього контенту; поширювати гендерні знання шляхом використання адекватних методів, засобів та прийомів; уживати усні чи письмові висловлення, позбавлені андроцентризму, сексизмів і будь-яких інших дискримінаційних форм і смислів; відслідковувати мету, процес і результати власної педагогічної

діяльності в контексті дотримання ідей гендерної рівності та недискримінації тощо);

– особистісного (усвідомлення власних гендерних характеристик та прийняття їх у собі; ціннісне ставлення до прав і свобод людини; сформована гендерна ідентичність; відсутність гендерних стереотипів та упереджень; здатність до самоактуалізації і самоорганізації; орієнтація на перспективи професійного розвитку та кар'єрного зростання без статевих обмежень тощо) [19, с. 66–89].

Важливою складовою гендерної компетентності педагога є гендерна чутливість (*gender sensitivity*) як «здатність визнавати наявні гендерні відмінності, наявність у суспільстві дискримінації за ознакою статі, проявів нерівності та враховувати ці аспекти у стратегіях і діях. Протилежним поняттям є гендерна сліпота (*gender blindness*) – нездатність бачити та відчувати прояви гендерної дискримінації й сексизму на всіх рівнях та в усіх сферах життєдіяльності суспільства» [11, с. 19].

Як зазначено у словнику-довіднику «Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень», «гендерна чутливість – це потреба в урахуванні реального становища і соціального статусу чоловіків і жінок, гендерного балансу як критерію при оцінці соціальних змін, запланованих проєктів, обраних методів аналізу й дослідження. Характеризує самосвідомість і ставлення до гендерної ситуації в суспільстві. Вона є мірою готовності визнання актуальності й важливості гендерних проблем» [25, с. 212].

Потужним внеском у розвиток нормотворення в царині гендерної рівності та формування гендерної компетентності освітян вважаємо зініційований Урядовою уповноваженою з питань гендерної політики Катериною Левченко україномовний переклад Глосарію і тезаурусу Європейського інституту з гендерної рівності [8], завдяки чому в Україні нарешті буде встановлено спільне з усім Європейським Союзом розуміння термінів гендерної рівності для забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, упевнено утверджувати в приватному і соціальному житті демократичні цінності.

Гендерна компетентність педагога у єдності когнітивного, поведінкового та особистісного складників проявляється у його здатності до гендерної чутливості в організації навчально-виховного процесу; гендерного аналізу методичних матеріалів; формуванні

егалітарних орієнтацій вихованців шляхом поширення системи гендерних знань та реконструкції статевих стереотипів; сприянні гендерному самовизначенню дітей та юнацтва на засадах рівноправ'я, розвитку толерантності попри статеві стереотипи та упередження.

Гендерно компетентний педагог спроможний створити у закладі освіти гендерно-справедливе середовище, що трактується як недискримінаційне, здоров'язбережувальне та творчо-розвивальне, що базується на принципах соціальної справедливості, гендерної рівності, дитиноцентризму, егалітарності та паритетності статей, в умовах функціонування яких забезпечується повноцінний розвиток особистості, незалежно від її статі, віку, дієздатності, раси, культури, віросповідання, етнічності тощо, «майбутня життєва траєкторія людини» (В. Кремень) [21; 22].

Гендерні компетенції розвивають в особистості потребу і здатність до самопізнання та самовдосконалення, уміння будувати партнерські стосунки та міжкультурний діалог, бути конкурентоспроможною на ринку праці, утверджувати в приватному і соціальному житті демократичні цінності, визначають педагогічну та громадянську позицію в теоретичній, методичній і практичній фаховій діяльності.

Педагог – ключова фігура у створенні гендерно чутливого і недискримінаційного освітнього середовища.

Саме педагог є ключовою фігурою у створенні гендерно чутливого і недискримінаційного освітнього середовища, релевантного принципам рівноцінності та паритетності статей. До кола його професійних обов'язків входить моніторинг, виявлення та усунення чинників освітнього середовища, що можуть здійснюють депривуючий вплив на учасників гендерних взаємин у системах «педагог-вихованці», «учитель-учні/учениці», «батьки-діти» у формах неоднакового ставлення, утисків, позбавлень, обмежень, виключень або надання переваг, прихованих або відкритих проявів дискримінації, сексизму, гендерно-обумовленого насильства через дію гендерних упереджень, гендерних стереотипів, гендерних настановлень, наявних у свідомості та відображених у поведінці суб'єктів педагогічної взаємодії [14, с. 51–56].

Ми розглядаємо егалітарну особистість педагога як суб'єкта самотворчості, відкрити, самодостатню, гендерно компетентну особистість, яка сповідує принципи рівноцінності та паритетності

статей у особистісному і професійному життєздійсненні, вірить у власний потенціал, орієнтована на самоактуалізацію та позитивне соціальне функціонування [15, с. 7–22]. Це – вільна і духовно багата особистість, якій притаманна потреба в саморозвитку і самовдосконаленні, егалітарний світогляд, особистісні характеристики та соціальні виміри, що проєктуються в уявленнях про світ, про себе і про свою взаємодію з іншим людьми та у сукупності відображаються у її психологічному благополуччі.

Егалітарність – це кумулятивний ефект особистісного становлення жінки/чоловіка. Егалітарна особистість є автономною, незалежною, вільною. Але зазначене жодним чином не говорить про її відчуженість та самотність, тому що автономність є складовою її цілісності і має прояв позитивної «незалежності для» на відміну від негативної «незалежності від». Свобода егалітарної особистості може бути досягнута лише шляхом звільнення від стереотипів, їх руйнації, побудови взаємин статей на принципах паритетності. Зростання егалітарної особистості відбувається за рахунок процесів самоусвідомлення, саморозвитку, самовдосконалення та самоактуалізації свого внутрішнього світу і свого Я через сприйняття зовнішнього світу.

Егалітарній особистості притаманна активна життєва позиція, психологічна гнучкість, інтернальний локус контролю, рефлексивні уміння, розширена часова перспектива, нонконформізм, самоповага, толерантність тощо. Вона спроможна активно діяти у суспільній системі і перетворювати світ, не підкорятися обставинам, відчувати суб'єктивне соціальне благополуччя та бути задоволеною власним життям. Егалітарна особистість визначається як з об'єктом дій та пізнання, так і з іншими людьми – як із суб'єктами, визнаючи їхнє право на самовизначення і свободу [4; 10, с. 92–117].

Характерною рисою егалітарної особистості є асертивність як інтегративна здатність бути незалежною, упевненою у своїх можливостях, мотивованою на успіх у діяльності, що виявляється у здатності відстоювати власну точку зору, аргументовано висловлювати свої вимоги, демонструвати гідну і водночас неагресивну поведінку, спроможності реалізовувати особистісні прагнення, позитивній оцінці власних компетентностей для досягнення значущих життєвих цілей, активності і дипломатичності у

спілкуванні, відсутності бар'єрів у налагодженні міжособистісних контактів [18, с. 62–73].

Рушійною силою механізму формування егалітарної особистості є її потреба в свідомому існуванні через реалізацію партнерських відносин з опорою на особисту мораль у процесі відповідального цілеутворення та досягнення мети. Егалітарна особистість цілком підпадає під визначення постмодерної особистості, яка, на думку Т. Титаренко, «відчуває зачарування іншістю, інакшістю, оскільки жорстке поняття норми зникає, і особистість готова прийняти не лише власну своєрідність, а й своєрідність іншого, не схожого на неї індивіда. Вона погоджується з правом кожного бути інакшим, по-своєму розуміти сенс життя, щастя, благополуччя» [30, с. 357–368]. Конструктивна взаємодія статей «на рівних» передбачає розвиток здатності бачити в «іншій» людині особистість з іншим світоглядом, культурою, почуттями і поважати її.

Аналіз детермінант становлення егалітарної особистості здійснюється нами крізь концептуальні положення особистісно-егалітарного підходу, який є різновидом особистісно орієнтованого (розробленого І. Бехом [1; 2]) та гендерного (розробленого В. Кравцем [20]) підходів. Особистісно-егалітарний підхід охоплює реалізацію ідеї рівноправ'я статей; індетермінацію біологічною належністю гендерних ролей; утвердження егалітарного світогляду: гендерну компетентність як обізнаність із нормативами статевої поведінки, гендерну чуйність як створення умов для повноцінного розвитку представників різної статі попри статеві стереотипи та упередження, здатність розв'язувати проблеми навчання і виховання з позиції егалітарної ідеології та гендерну толерантність як повагу до основоположних прав та свобод людини [16, с. 201–211; 13].

Егалітарність з позиції гуманістичної психології – це відкритість до досвіду й водночас опора на власні сили, актуалізація власних устремлінь, самодостатність, сприйняття себе без захисних механізмів, свобода від стереотипізованих очікувань у пошуку особистісних смислів, позиція суб'єктності в життєтворенні.

Дослідження стереотипізованості гендерної свідомості вчителів.

Учені зазначають, що гендерні стереотипи залишаються найконсервативнішими схемами поведінки, негативна роль яких

проявляється в гальмуванні процесів демократизації взаємин статей та перешкод на шляху до вирівнювання прав і можливостей (О. Бондарчук, В. Васютинський, С. Вихор, В. Гайденко, Т. Говорун, Т. Голованова, І. Грабовська, Т. Дороніна, В. Кравець, О. Кізь, О. Кікінежді, О. Кісь, Т. Костюченко, К. Левченко, О. Луценко, Т. Марценюк, С. Оксамитна, Н. Світайло, М. Скорик, В. Татенко, Т. Титаренко, С. Штурхецький, О. Ярош). Гендерний чинник опосередковує міжособистісну взаємодію статей. Залежно від сповідуваних цінностей – егалітарних чи традиційних, дівчата та юнаки або будують діалогічне спілкування за позиції рівноправності людей «Я–Ти», або сповідують маніпуляційний стиль відносин, що є наслідком традиційної гендерної соціалізації.

Під нашим керівництвом волонтеркою Школи гендерної рівності ТНПУ ім. В. Гнатюка О. Винярчук експериментально виявлено гендерні упередження та стереотипи учителів з аналізом і прогнозом їх впливу на особистісне становлення учнів та інших учасників освітнього процесу [6, с. 196–200]. У рамках дослідження респондентами стали 120 освітян, які працюють на посадах учителів-предметників шести закладів загальної середньої освіти міста Тернополя (86 % – особи жіночої статі і 14 % – чоловічої статі).

Анкети та інтерв'ю включали розроблені Т. Говорун, В. Кравцем, О. Кікінежді, а також ученими Інституту поведінкових наук університету Джиндал Глобал (Індія) критерії збереження гендерної рівноваги у навчально-виховному процесі (див. Додаток А). Кожне судження могло бути оцінене за 5-бальною шкалою (від 1 – категорично не погоджуюсь, до 5 – цілковито погоджуюсь). Проаналізуємо найбільш показові дані.

Учителі обох статей здебільшого не спонукають учнів до занять певними предметами і їх погляди про те, чи дівчатка більш схильні до гуманітарних наук, а хлопчики – до природничо-математичних не впливають на це рішення. Попри те, 68% педагогів вважає, що діти мають розвивати ті особисті якості і навички, які відповідають їхній статі і 79% згодні з тим, що розвиток інтересів хлопців і дівчат не повинен залежати від статі.

Менше половини респондентів (46%) визнають і надалі характерними для дівчаток роль господині-матері, емоційно-експресивний вид діяльності, а для хлопчиків – роль захисника, годувальника, матеріального забезпечувача сім'ї, предметно-

інструментальний вид діяльності. Учителі обох статей не надто занепокоєні проблемою розповсюдженням гендерних стереотипів у підручниках, а переважно схилиються до поглядів, що базуються на гендерних стереотипах. Обговорення гендерно нетипових рис та цілей знайоме половині респондентів, а зміна ставлення до учня чи оцінки їх поведінки характерна для майже 53% респондентів.

Переважна більшість вчителів вважає надзвичайно важливим спілкування між статями, тому також і спонукає вихованців до цього. Трохи більше половини педагогів зазначили, що їхні учні часто покликаються на статі, ображаючи один одного, що може бути виявом шкільного булінгу, вербальної агресії/лихослів'я на основі статевої належності.

З'ясовано, що більшість педагогинь та чоловіків дотримуються традиційних поглядів на виховання дівчат та хлопців. Так, перше місце у рейтингу опитаних респондентів (87%) зайняло питання *«При виборі подарунку для дитини (до прикладу, книги, гри), як часто ви враховуєте, чи подарунок відповідає статі?»*. Друге місце (82%) посіло питання *«Наскільки ви згодні з тим, що хлопці та дівчата отримують вигоду від спільного здобуття освіти?»* (середній бал оцінювання у обох статей – 4,1).

Питання *«Наскільки ви згодні з тим, що розвиток інтересів хлопців і дівчат у гуманітарних та точних науках не повинен залежати від статі?»* зайняло третє місце (79%) із середнім балом серед жінок – 3,87, серед чоловіків – 4,17, що засвідчило нову тенденцію у поглядах педагогів до егалітарності, заохочення учнів та учениць до статево невідповідних занять, професій, уподобань, спрямування на особистісний розвиток учнівства. Водночас четверте місце посіло питання *«Як часто ви підкреслюєте важливість жіночності у розмовах з дівчатами і мужність у розмовах з хлопцями?»* (78%), причому педагоги-чоловіки оцінили вищим балом порівняно з своїми колегами-жінками: 4,44 : 3,66. На нашу думку, це є свідченням амбівалентності поглядів учителів, переважанням статево диференційованого підходу до учнів та учениць.

Питання *«Як часто ви заохочуєте дітей до спілкування з іншою статтю?»* і *«Як часто ви нагадуєте дітям, що їхня поведінка повинна відповідати їхній статі, щоб вони стали «справжнім чоловіком» чи «справжньою жінкою»* посіли п'яте місце (71% респондентів), що свідчить про стевотипізовані погляди вчителів). Питання

«Наскільки ви погоджуєтеся з тим, що діти мають розвивати ті особисті якості і навички, які відповідають їхній статі?» отримало шосте місце (68% респондентів), з незначною різницею у середньому балі оцінювання (серед жінок – 3,37, серед чоловіків – 3,52).

Сьоме місце зайняло питання щодо занепокоєності розповсюдженням гендерних стереотипів у підручниках (65%) (жінки – 3,07, чоловіки – 3,6 бала). Більшість педагогів обох статей постійно нагадують учням та ученицям про статевоневідповідну поведінку (середній оцінювальний бал у чоловіків є вищим порівняно з жінками: 3,4 до 2,9 відповідно).

Відповіді на питання №17 (54%) засвідчили, що в оцінюванні поведінки школярів жінки-вчителі є дещо більш толерантнішими та асертивнішими порівняно з колегами-чоловіками (2,94 : 2,21 відповідно). Респонденти засвідчили частоту зміни стилю спілкування вчителів залежно від статі учня та власну пасивність у заохоченні учнів та учениць до особистісного розвитку у майбутньому. У своїх відповідях педагоги обох статей показали амбівалентність поглядів, що стосуються традиційних «чоловічих» та «жіночих» занять: математика для хлопчиків і кулінарія для дівчаток; головна роль чоловіка – заробляти гроші, а головна роль жінки – доглядати за домом та дітьми. Водночас вчителі підкреслили намагання розвинути в учнів статевонетипових навичок (кулінарія для хлопців чи комп'ютерні технології – для дівчат) (від 50% до 33%).

Отже, як засвідчили результати дослідження, статеві стереотипи залишаються достатньо поширеними в середовищі сучасних учителів, як жінок, так і чоловіків. Більшість педагогів залишаються невизначеними у власних гендерних орієнтаціях, не є переконаними в необхідності рівноправного розвитку дітей у всіх сферах соціального буття.

З одного боку, педагоги надають великого значення фактору статі, який виявляється у шкільній практиці, формуючи таким чином у дітей уявлення про «вроджену нерівність» жіночого і чоловічого. З іншого боку, – досить поширеною є гендерна нечутливість педагогів у ситуаціях, які потребують врахування статі для розуміння потреб і мотивів вчинків учнів, прийняття кваліфікованих педагогічних рішень. Через гендерно забарвлену інформацію учням передаються, здебільшого, статеворольові стереотипи, які і визначають терпимість

майбутніх дорослих до соціальної нерівності жінок і чоловіків у суспільстві. У своїй більшості педагоги виступають проти роздільного за статтю навчання. Найчастіше вчителі не усвідомлюють, що в процесі навчання вони транслюють не лише знання, а й свої стереотипні судження, думки, настановлення. Але навіть усвідомивши цей феномен, не завжди готові змінити власні погляди.

Учителі обох статей здебільшого не спонукають учнів до занять певними предметами і їх погляди про те, чи дівчатка більш схильні до гуманітарних наук, а хлопчики – до природничо-математичних не впливають на це рішення. 68% педагогів вважає, що діти мають розвивати ті особисті якості і навички, які відповідають їхній статі і 79% згодні, що розвиток інтересів хлопців і дівчат не повинен залежати від статі.

Так, зокрема, значущі відмінності не стосувались стереотипних поглядів, пов'язаних із відмінностями у змісті праці, виконанням гендерних ролей школярами та їх психологічними властивостями. 46% респондентів визнають характерними для дівчаток роль господині-матері, емоційно-експресивний вид діяльності, а для хлопчиків – роль захисника, матеріального забезпечувача, предметно-інструментальний вид діяльності. Учителі обох статей не надто занепокоєні проблемою розповсюдження гендерних стереотипів у підручниках (поширення цих ідей перевищують 50% сукупної вибірки). Обговорення гендерно нетипових рис знайоме половині респондентів, а зміна ставлення до учня відповідно до статі – для 53%.

Здійснений аналіз невербального і вербального вираження учителями гендерних упереджень як елементів педагогічної комунікації та проведене дослідження стереотипізованості свідомості є пілотажною спробою окреслити можливі напрямки майбутніх наукових пошуків та визначити ключові дослідницькі акценти проблеми створення гендерночутливого і недискримінаційного освітнього середовища в Новій українській школі.

Психолого-педагогічний супровід становлення егалітарної особистості майбутніх педагогів в університетському середовищі.

Багаторічний досвід діяльності Науково-дослідного центру з проблем гендерної освіти та виховання учнівської та студентської молоді НАПН України-ТНПУ ім. В. Гнатюка (далі – Гендерний

центр) дав змогу сформувати власне бачення щодо подальшої імплементації гендерночутливого підходу у національну освітню ланку. Зокрема, у процесі діяльності Центру та в рамках науково-дослідної теми на замовлення МОН України «Психолого-педагогічні механізми створення гендерно-справедливого середовища для дітей та молоді у контексті реалізації Концепції Нової української школи» (керівник – академік НАПН України Кравець В. П.) було розроблено гендерні стандарти освіти, проведено гендерну експертизу навчального контенту, ЗМІ та гендерний аудит закладу вищої освіти; сформульовано методологічні принципи особистісно-егалітарного підходу як провідного механізму гендерного самовизначення; впроваджено гендерночутливі програми соціального партнерства; розроблено та апробовано гендерно-освітні технології психолого-педагогічного та соціального супроводу гендерної соціалізації студентської молоді.

10–11 вересня 2020 року на базі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції», у якій взяло участь понад 150 осіб: освітяни, представники і представниці академічної спільноти України та світу (Індії, Польщі, Канади), державних органів влади, міжнародних та українських організацій, фондів, аналітичних центрів, які займаються вивченням гендерних проблем та роблять посильний вклад у впровадження гендерного підходу в сферу освіти, науки та досліджень.

Метою конференції було обговорення актуальних проблем гендерної освіти та гендерних досліджень у педагогіці та психології; окреслення пріоритетних напрямків національної освітньої політики рівності в умовах євроінтеграції.

Ініціаторами проведення конференції виступили ГО «ЕдКемп Україна» (віце-голова ради – Олена Масалітіна), БО БТ «Київський інститут гендерних досліджень» (директорка – Марфа Скорик) та Науково-дослідний центр з проблем гендерної освіти та виховання учнівської та студентської молоді НАПН України – ТНПУ ім. В. Гнатюка (директорка – Оксана Кікінежді).

Були окреслені тематичні напрямки конференції, що склало зміст відповідних розділів збірника матеріалів конференції [29]:

1. Гендерна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи розвитку.

2. Гендерні дослідження: європейський та міжнародний досвід.

3. Гендерний дискурс в психологічній науці та психотерапевтичній практиці.

4. Гендерний вимір навчально-професійної підготовки педагога в контексті реалізації Концепції Нової української школи.

5. Шляхи створення недискримінаційного егалітарно-освітнього середовища для дітей і молоді.

Учасниками розглянуто проблемне коло найбільш насущних питань у національній освітній політиці, зокрема:

– Чи може освіта бути недискримінаційною? Створення егалітарного, безпечного та інклюзивного освітнього середовища для дітей та молоді.

– Розвиток гендерної компетентності та гендерної чутливості педагога в умовах реформування національної системи освіти.

– Політика гендерної рівності в університетах: світовий досвід та українська практика.

– Гендерний ракурс у вітчизняній психотерапії: виявлення, терапія і превенція гендернозумовленого насильства.

– Гендерна рівність vs гендерна стереотипізація: які можливі внески вітчизняної психології у розуміння та вирішення проблеми?

– Основні проблеми гендерних досліджень у фокусі української психології та педагогіки.

Крізь призму гендерного дискурсу науковцями та практиками визначено актуальні проблеми впровадження недискримінаційної освіти, політики академічної доброчесності, формування гендерних компетентностей майбутніх педагогів, активізація самовизначення молоді в питаннях гендерної культури; окреслено перспективи створення егалітарно-освітнього середовища для дітей і молоді як системотвірної складової гуманізації освітнього простору сучасної національної школи задля прогностики вирівнювання можливостей самореалізації нової генерації громадян України в умовах євроінтеграції.

У рамках діяльності Гендерного центру, створення гендерно-справедливого, освітньо-розвивального, науково-творчого середовища закладу вищої педагогічної освіти передбачало кілька напрямків роботи: реалізацію освітньо-тренінгової програми

«Становлення егалітарної особистості вчителя-професіонала» (автори: О. Кікінежді, О. Кізь), упровадження навчальної програми інтегрованого курсу «Гендерна освіта: теорія і практика» (автори: Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець), спрямування діяльності Школи гендерної рівності ТНПУ ім. В. Гнатюка (керівниця О. Кізь), інтегрування гендерних знань до змісту академічних дисциплін підготовки майбутніх педагогів задля психолого-педагогічного супроводу їх професійного становлення на засадах рівноправ'я статей.

Соціально-психологічними чинниками, що детермінують розвиток егалітарної особистості студентства, є мотивація самоствердження, домінуючі егалітарні ціннісні орієнтації, гармонійний розвиток особистісних властивостей, паритетні умови соціалізації у закладі вищої освіти, студентоцентрований підхід.

Побудова університетського середовища, сприятливого для становлення егалітарної особистості майбутнього педагога, охоплює підготовку дівчат і хлопців до гнучкого соціостатевого репертуару в різноманітних сферах життєдіяльності з урахуванням їхніх здібностей, уподобань, нахилів, можливостей; забезпечення рівних умов для пропагування ідеї рівноваги та взаємозамінності гендерних ролей, повноти розвитку індивідуальності, гармонійної цілісності особистості незалежно від її статевої належності.

Організація просвітницької роботи в Школі гендерної рівності здійснюється комплексно, в процесі інтерактивних занять («Гендерна експертиза в дії», «Гендерно чуйний підхід», «Контент-аналіз шкільного підручника») аналізуються кейси із описаними видами деструктивної поведінки та дискримінаційних практик щодо освітян тієї чи іншої статі (феномени «скляної стелі», «липкої підлоги», «скляних стін», «скляного урвища»). Вбачаємо важливим опанування майбутніми педагогами методикою проведення гендерної експертизи навчального контенту, зокрема ілюстративного і текстового матеріалу підручників, а також методикою проведення гендерної експертизи уроку, що передбачає виявлення невербальних, вербальних і поведінкових індикаторів вияву гендерних упереджень (висловлювання, дії, міміка, вокальна міміка, жести, пози, які стосуються ситуацій оцінювання, заохочень під час реального уроку/заняття). За цього індикаторами обрано мовний андроцентризм і сексизм, використання фемінітивів і маскулізмів, вимога

притримуватись статево відповідної поведінки, створення або відсутність умов для партнерського міжстатевого спілкування, сегрегація і поляризація за ознакою статі тощо [29; 17].

У рамках діяльності Школи гендерної рівності волонтери із числа студентства щорічно проводять місячну акцію «Зупинимо насильство разом!», старт якої співпадає із відзначенням Європейського дня захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (припадає на 18 листопада). Упродовж місяця у межах вивчення навчальних предметів психологічного циклу студенти слухають та долучаються до проведення лекцій та практичних занять на тему «Психолого-педагогічні умови попередження сексуального насильства щодо дітей», опрацьовують та апробовують інформаційні та методичні матеріали, тематичні анімаційні, мультиплікаційні і навчальні фільми та інтерактивні вправи для організації просвітницької роботи з дітьми різних вікових груп; готують командні проєкти з питань системної протидії такому ганебному явищу в суспільстві задля підвищення рівня професійної компетентності педагогів у питаннях захисту дітей від сексуального насильства.

Із 25 листопада студенти приєднують свій голос до сотні інших голосів студентства ТНПУ і долучаються до Міжнародної акції «16 днів проти насильства» задля привернення уваги студентської спільноти до проблем сімейного насильства, жорстокого поводження з дітьми, протидії торгівлі людьми, забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та активізація партнерського руху органів державної влади, закладів освіти, громадських організацій до проблем насильства в сім'ї та захисту прав жінок і дітей. Студенти-спікери в ході вебінарів аналізують різні види насильства: сімейне і його форми, насильство в освітньому середовищі (булінг) та інформаційному просторі (кібербулінг, кібергрумінг, ризики секстингу), сексуальне насильство, мобінг, сексуальні домагання на робочому місці, торгівля людьми тощо; піднімають злободенну проблему сьогодення – домашнє насильство щодо дітей, зокрема фізичне, психологічне, емоційне, економічне та сексуальне; означають роль педагога у попередженні насильства та жорстокості щодо дитини в сім'ї, формування педагогічної культури батьків.

Імплементация гендерного підходу та інтегрування гендерних знань до змісту психолого-педагогічних дисциплін є умовою

підвищення якості підготовки майбутнього фахівця освітньої сфери та практичним інструментом формування гендерної компетентності. Предмети психологічного циклу вбачаємо потужним ресурсом розвитку психологічної і гендерної компетентності у студентів. При розробці програм психологічних дисциплін, які викладаються кафедрою психології для освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр», гендерні знання, що презентовані у наукових працях вітчизняних науковців, органічно інтегровано до змісту лекційних, семінарських та лабораторних занять, включено гендерну тематику до науково-дослідницької роботи й написання курсових та магістерських робіт із психології, в організацію виховної роботи зі студентством [32; 33; 28, с. 180–190].

До прикладу, при викладанні навчальної дисципліни «Актуальні проблеми дитячої психології» із магістрантами спеціальності «012. Дошкільна освіта» розглядаємо тему гендерної соціалізації дитини. У ході лекційного заняття аналізуємо етапи формування статевої ідентичності в дошкільному віці, аналізуємо механізми освоєння дошкільниками типу гендерної поведінки (спрямування як організація дорослими «жіночого»/«чоловічого» навколишнього мікросередовища дітей; моделювання як освоєння дитиною нав'язуваних соціумом моделей гендерної поведінки; заохочення як винагорода з боку батьків, вихователів за дотримання певного типу поведінки; пізнання як формування уявлень про стать завдяки розвитку когнітивних здібностей). У ході практичних занять-тренінгів магістранти апробовують гендерно-орієнтовані інтерактивні технології, розігрують й аналізують педагогічні ситуації та навчаються помічати помилки, яких припускаються вихователі і батьки у ставленні до дівчаток та хлопчиків (формування у дівчаток набутої безпомічності, а не вправності, самостійності і самозарадності; заохочення більшою мірою хлопчиків до дослідницької і конструктивної поведінки, змагань, перемог, конкуренції; підбір одягу для дівчаток, який сковує їхні рухи, перешкоджає у проявах активності, розвитку фізичної витривалості; нав'язування статовспіввіднесених іграшок; залучення дівчаток до ігор опікувального й обслуговуючого характеру, а хлопчиків – до ігор-змагань, суперництва тощо).

При вивченні курсу «Психологія дитячої творчості» зроблено акцент на важливості неупередженого ставлення педагогів та батьків

до виявлення обдарованості дівчаток і хлопчиків дошкільного і молодшого шкільного віку в різних видах діяльності та створення сприятливих психолого-педагогічних умов для розвитку їхнього творчого, інтелектуального в духовного потенціалу, здібностей і обдарувань без обмежень за статтю. Вивчаємо критерії (евристичність, творча уява, гнучкість мислення, самостійність) та типи винахідливості (продуктивна, словесна, предметна, соціальна); засоби і методичні прийоми активізації дитячої творчості; сучасні технології навчання і виховання обдарованих дітей; помилки батьків у ставленні до дитячої обдарованості (негативне, ігноруюче, гіперсоціальне, компенсуюче, гіпертрофоване). Обґрунтовуємо доцільність створення у закладі освіти творчо-розвивального життєвого простору, у якому заохочується прагнення дітей обох статей досліджувати властивості та якості різних об'єктів, комбінувати різні матеріали, експериментувати, конструювати.

При співпраці з ГО «Центр науки Тернополя» студенти беруть участь у Наукових пікніках, що проходять у рамках міжнародної акції «Scientific Fun – наукові пікніки в Україні». Діти отримують можливість під відкритим небом експериментувати, проводити досліди, розвивати елементарні математичні уявлення, брати участь в інтерактивних іграх, пізнавальних розвагах, театралізованій діяльності. Водночас на міні-локації «Батьківський університет» відбувається педагогічний всеобуч батьків чи інших дорослих, які супроводжують діток: презентація розроблених студентами буклетів-методичних розробок із серії «Поради батькам»: «Як не припуститись помилок у розвитку творчих обдарувань донечок і синочків», «Як розвивати винахідливість дитини-дошкільника», «Творчість на кінчиках пальців», «Мандрівка до Піскової країни» тощо.

Зміст, методи та прийоми розвиваючих та суб'єктно-орієнтованих гендерно-освітніх технологій сприяють становленню егалітарних поглядів на взаємини статей, відстоювання громадянських прав через збагачення гендерних знань, включення їх в аналіз повсякденного пошуку аргументів, особистісних смислів на користь егалітарних орієнтацій.

Означені шляхи інтегрування знань гендерної теорії до змісту навчально-професійної підготовки майбутніх педагогів сприяють активізації самовизначення студентства у питаннях гендерної культури та допомагають їм набути компетентностей у проєктуванні

гендерно чутливого і недискримінаційного освітнього середовища, сприятливого для збереження внутрішніх ресурсів усіх суб'єктів освітнього процесу, їхнього психологічного благополуччя, формування життєздатності і життєстійкості, рефлексивного і проєктуючого ставлення до самоосвіти із постановкою цілей саморозвитку і самореалізації без жодних обмежень за ознакою статі.

Егалітарну особистість майбутнього педагога означено як суб'єкта самотворчості, відкрити, самодостатню, гендерно компетентну особистість, яка сповідує принципи рівноцінності та паритетності статей у особистісному і професійному життєздійсненні, вірить у власний потенціал, орієнтована на самоактуалізацію та позитивне соціальне функціонування. Це вільна і духовно багата особистість, якій притаманна потреба в саморозвитку і самовдосконаленні, егалітарний світогляд, особистісні і соціальні характеристики, які є основою її психологічного благополуччя.

В основу програми психолого-педагогічного супроводу становлення егалітарної особистості майбутнього педагога покладені провідні ідеї гуманістичної психології та педагогіки, інтеграція компетентнісного, особистісно орієнтованого, гендерного, суб'єктно-діяльнісного та особистісно-егалітарного підходів як системотвірних складових гуманізації освіти.

Важливо створити гендерно чутливе освітнє середовище з паритетними умовами для самоутвердження кожної зростаючої особистості безвідносно до її статі та визначити перспективи життєтворчості молодого покоління в розбудові демократичного суспільства в нашій державі із дотриманням фундаментальних принципів свободи, рівності, рівноправності і толерантності.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2. 344 с.
3. Бондарчук О. І., Нежинська О. О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : монографія. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 180 с.
4. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.

5. Вибір вищої освіти: гендерний аналіз. URL : https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vybir-vyshhoyi-osvity_gendernyj_analiz.pdf

6. Винярчук О., Кізь О. Гендерні упередження вчителів як чинник дискримінації особистості в освітньому середовищі. *Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 вересня 2020 р. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка; за заг. ред. В. П. Кравця, О. М. Кікінежді. Тернопіль : ТНПУ, 2020. С. 196–200.

7. Гендерний педагогічний альманах / за ред. О. Марущенка, О. Андрусик, Т. Дрожжиної. Харків : Планета – Принт, 2017. 68 с.

8. Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності / Ред. кол. М. Бабак, О. Давліканова, М. Дмитрієва, М. Козир, Л. Компанцева, К. Левченко, М. Скорик, О. Сусллова; оновл. вид. Київ : «Вістка», 2021. 170 с.

9. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.

10. Говорун Т. В. Гендерна психологія у суб'єктно-вчинковому вимірі. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 92–117.

11. Гендерний аудит для громадських організацій / авт.: Л. Максимович, М. Чумало. 1 вид. Львів : 2019. 68 с. С. 19.

12. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#n15>

13. Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. Тернопіль : Стереарт, 2014. 884 с.

14. Кізь О. Б. Психолого-педагогічний та соціальний виміри гендерної депривації в освіті. *Humanitarium*. Переяслав-Хмельницький ; Ніжин : Лисенко М. М., 2020. Том. 43, вип. 1 : Психологія. С. 51–66.

15. Кікінежді О. Становлення егалітарної особистості майбутнього педагога: історія, здобутки та перспективи діяльності кафедри психології. *Humanitarium*. Переяслав-Хмельницький ; Ніжин : Лисенко М. М., 2019. Том. 43, Вип. 1 : Психологія. С. 7–22.

16. Кікінежді О. М. Особистісно-егалітарний підхід як базова методологія в обґрунтуванні гендерної соціалізації дітей та юнацтва. *Гендерні дослідження : прикладні аспекти* : монографія; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2013. С. 201–211.

17. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Гендерно-справедливе середовище у ЗВО у контексті гуманітарної безпеки суспільного життя в Україні. *Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектора безпеки і оборони: виклики сьогодення* : збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції (Україна, Харків, 20 травня 2021 р.). Харків: НА НГУ, 2021. С. 109–112. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/20813>

18. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми : навчальний посібник. 2-ге вид., випр. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. 180 с. С. 62–73.

19. Кікінежді О., Кізь О. Проблема розвитку егалітарної особистості майбутнього педагога: освітній контент. *Психологічні ресурси в умовах життєвої та суспільної кризи: соціальний та особистісний виміри* : колективна монографія. Херсон : Вишемирський В. С., 2021. С. 66–89. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/21118>

20. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навчальний посібник. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.

21. Кравець В. П., Кікінежді О. М., Шульга І. М. До проблеми гуманізації освітньо-виховного простору сучасної української школи. *Освітологія*. 2018. № 7. С. 15–21.

22. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2009. 520 с.

23. Марущенко О. «Прихований навчальний план» сучасної української шкільної освіти як механізм гендерного конструювання. *Гендерні дослідження: прикладні аспекти* : монографія; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2013. С. 211–221.

24. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Видавництво «Основи», 2017. 256 с.

25. Мельник Т., Кобелянська Л. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень : словник-довідник. Київ : Логос, 2020. С. 212.

26. МОН виконує зобов'язання в межах міжнародної ініціативи «Партнерство Біаррріц» з утвердження гендерної рівності. URL : <http://www.un.org/development/desa/secretariat/paris/>

<https://mon.gov.ua/ua/news/mon-vikonuye-zobovyazannya-v-mezhah-mizhnarodnoyi-iniciativi-partnerstvo-biarric-z-utverdzhennya-gendernoyi-rivnosti-sergij-shkarlet>

27. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / за заг. ред. М. Грищенко. Київ, 2018. 34 с. URL : <https://cutt.ly/tyKWb8D>

28. Підготовка фахівців початкової та дошкільної освіти: стратегії реформування : колективна монографія / за ред. В. М. Чайки, О. І. Янкович. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2019. С. 180–190.

29. Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 вересня 2020 р. / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ; за заг. ред. В. П. Кравця, О. М. Кікінезді. Тернопіль : ТНПУ, 2020. 288 с.

30. Титаренко Т. Завданнєві технології оптимізації особистісного самоздійснення. *Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості* : наук. моногр. / Т. М. Титаренко та ін. ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. С. 357–368.

31. Чим керуються українці та українки при виборі професії: результати національного дослідження щодо ключових чинників та стереотипів. UNFPA : URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/gender_career_choices

32. Kiz O. Gender accents of psychological preparation of future teachers of primary education for work in NUS. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School* : monograph / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 521–536.

33. Kravets V., Kikinezhdi O., Zhyska H. Theory and Practice of Preparing a Future Teacher to the New Ukrainian School: a Gender Perspective. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School* : monograph ; edit by I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague : OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 21–35. DOI : <https://doi.org/10.46489/TAPOFT>

34. Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems / O. M. Kikinezhdi [et al.]. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2020. Vol. 8, n. 3. P. 538–547. URL : http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16320/1/Kikinezhdi_JIDD_TV8N3A31.pdf